

ДЕІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ВІДОБРАЖЕННЯ У СТРУКТУРІ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ

Корнус А.

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

Актуальність теми. Структура зайнятості населення є одним з ключових критеріїв, що його використовують при здійсненні географічної типології країн та регіонів. Зайнятість населення у різних видах економічної діяльності віддзеркалює різноманітні тенденції і процеси, що відбуваються в соціально-економічному комплексі України: деіндустріалізацію, реаграризацію, терціаризацію та інші. Враховуючи це, здійснення типології регіонів України за сучасною структурою зайнятості в них важливе й актуальне.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Типологія (типізація) - достатньо відомий метод дослідження регіонів. Його основи викладено в багатьох працях вітчизняних авторів: О. Г. Топчієва [14], С. А. Мороза та ін. [7], О. І. Шаблія [16], Я. Б. Олійника і А. В. Степаненка [11], Н. В. Зубаревич [5]. Типологію регіонів України за тими чи іншими географічними критеріями здійснювали, зокрема, А. П. Голиков та ін. [2], Н. А. Мезенцева і К. В. Мезенцев [6], К. А. Немець [10], Л. М. Немець [8]. За структурою зайнятості населення виконана типологія регіонів Російської Федерації (С. С. Артоболовський та ін. [1], А. І. Трейвіш [15], Т. Г. Нефедова [9]).

Формулювання мети дослідження. З перерахованих вище процесів на структуру зайнятості населення, на нашу думку, найбільше вплинула саме деіндустріалізація. Це й зумовило мету даного дослідження – коротко охарактеризувати прояви цієї тенденції та виконати типологію адміністративно-територіальних одиниць з врахуванням змін у структурі зайнятості їх населення, які були зумовлені процесами деіндустріалізації регіонів України.

Викладення основного матеріалу. Деіндустріалізація в Україні почалася у 80-ті роки минулого століття. Про її початок у цей час свідчить той факт, що вже тоді практично був порушений нормальний механізм відтворення основного капіталу. Це проявилось в збільшенні ступеня зносу основних фондів. Якщо у 1980 р. в середньому по промисловості цей знос становив 37,4%, то до 1990 р. він зріс до 48,7%. Особливо негативна ситуація склалася в металургійному комплексі, де ступінь зносу був найвищим серед галузей промисловості і становив 60,9%. Друге місце після металургії посідала хімічна проми-

словість та нафтохімія – 55,5%. У наслідок деіндустріалізації, протягом 80-х років зменшилася питома вага промисловості у виробництві національного доходу при значному зростанні частки сільського господарства. За 10 років ці показники змінилися, відповідно, з 50,6 до 42,4% і з 18,2 до 28,0% [4]. Інакше кажучи, у 1980-1990 рр. поряд з деіндустріалізацією ми спостерігали фактично реаграризацію економіки України.

Крім співвідношення внеску (частки) різних галузей економіки у ВВП, важливим критерієм віднесення країни чи регіону до того чи іншого типу є структура зайнятості населення. Навіть за неповними і неточними даними офіційної статистики зайнятості населення за видами економічної діяльності, можна судити не про постіндустріальний, а про індустріально-аграрний тип України при значній різноманітності її регіонів (рис. 1). Якщо спробувати класифікувати їх і відшукати їм структурні аналоги серед країн світу чи окремих їх регіонів [9], можна виділити дев'ять типів (регіональних макроструктур зайнятості).

2) *Сервісні* (постаграрні і постіндустріальні), де на первинний сектор припадає до 5% зайнятих, на вторинний – до 25%, як у ряді країн Західної Європи, Канаді, Кувейті. В Україні до цього типу потрапив один своєрідний регіон – м. Севастополь, де в невиробничій сфері трудиться 3/4 населення.

1) *Гіперсервісні* регіони, де на первинний сектор (сільське і лісове господарство) припадає до 1% зайнятих, а на вторинний (промисловість і будівництво) до 20%. Таке співвідношення ми спостерігаємо у США, окремих країнах Західної Європи, як от Люксембург, і „багатих островах” на зразок Сінгапуру. В Україні є лише один гіперсервісний регіон – м. Київ, де у виробництві послуг задіяно 82,6% населення, а у первинному секторі – лише 0,2%.

3) *Індустріально-сервісні* регіони мають значну частку населення, зайнятого у промисловості і будівництві – 20-25% та часткою зайнятості населення у галузях, що виробляють послуги понад 60%. В Україні до таких регіонів відносяться Київська та Харківська області.

4) *Гіперіндустріальні*, де частка первинного сектора не вище 5-10%, зате частка вторинного – більше третини і навіть може перевищувати 50%. В Україні такі регіони відсутні (зникли), хоча,

наприклад, у Донецькій області ще у 1995 р. у промисловості та будівництві було зайнято понад 55% населення, а у 2000 р. – 52,1%. У світі країн з такою структурою небагато: Німеччина, Чехія, Словаччина. У Росії залишкові осередки (ще недавно їх було більше) типові для старого Центру, Півночі, Сибіру (в індустріальному секторі Володимирській, Свердловській, Челябінській, Кемеровській областей зайнято до 40% робочої сили).

5) *Індустріальні* з часткою зайнятих в агросекторі від 5-10 до 20%, але дещо з меншою (25-35%) ніж у гіперіндустріальних регіонів – у промисловому. У світі, як і в Україні, їх коло ширше: західноєвропейська напівпериферія (Іспанія, Фінляндія, Угорщина тощо), Австралія, Нова Зеландія, Ізраїль, Об'єднані Арабські Емірати, Японія. У нас до групи з подібною структурою потрапляють східні регіони і Придніпров'я: Донецька, Дніпропетровська, Луганська і Запорізька області (рис. 2).

Варто зазначити, що наприкінці ХХ століття до цього типу входили і названі нижче Полтавська, Харківська, Київська та Львівська області, де станом на 2000 р. частка найманих працівників, що трудилися у промисловості становила 26-45%. Зникнення в Україні гіперіндустріальних регіонів (наприклад, у 2000 р. в промисловості та будівництві Луганської області було зайнято 52,1% населення) і зменшення кількості індустріальних є свідченням процесу деіндустріалізації, що активно відбувається в Україні у ХХІ столітті.

6) *Індустріально-аграрні* регіони мають показники, близькі до середньоукраїнських: у сільському і лісовому господарстві зайнято 15-25% населення, у вторинному секторі – від 15% до 1/3 трудящих (Полтавська, Львівська, Сумська, Рівненська, Житомирська та Закарпатська області). Таку структуру мають ще більш далекі околиці Європи: Естонія, Ірландія Португалія, грецький Кіпр, а в Азії – Саудівська Аравія, Південна Корея.

7) *Аграрно-сервісні* регіони мають частку зайнятих у агросекторі до 25-30%, а у галузях, що виробляють послуги, – більше 2/3. До таких регіонів в Україні належить АРК і Одеська область, де у промисловості і будівництві зайнято лише 13,6 і 13,3% населення відповідно.

8) *Аграрно-індустріальні* з 25-30% зайнятих в агросекторі і до 20% у промисловості та будівництві. Цей тип – найчисельніший в Україні, до нього входять третина її регіонів (Черкаська, Івано-Франківська, Миколаївська, Волинська, Чернігівська і Чернівецька, а також Кіровоградська і Херсонська області, що баланують на межі переходу до аграрного типу). У Росії подібні

регіони займають степову смугу від Краснодару до Алтаю, включаючи багато національні республіки. У Європі це Латвія, Литва, Польща, Болгарія та Греція, Сирія в Азії, ПАР в Африці.

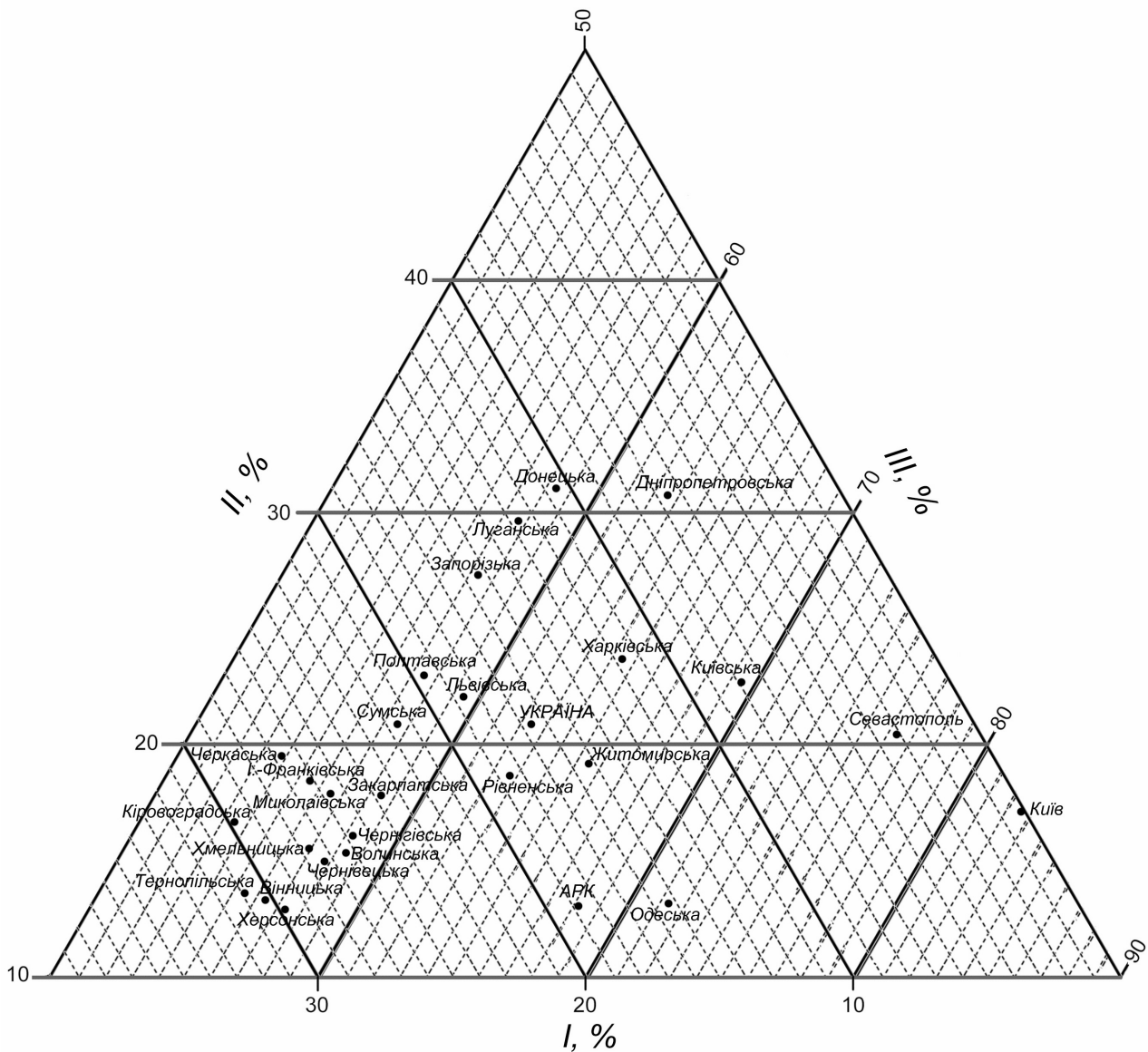
9) *Аграрні* регіони мають частку зайнятих у первинному секторі більше 30% і у вторинному секторі – до 15%. В Україні це Тернопільська і Вінницька області, у сільському господарстві яких трудиться 31,1% і 30,2%, а у промисловості і будівництві 13,4% і 13,6% населення відповідно. У деяких джерелах регіони з такою структурою зайнятості називають гіпераграрними.

Проте офіційні цифри не дозволяють побачити ситуацію з тіньовою і вторинною зайнятістю, особливо на землі. А саме вона в останні 15 років стала головним способом виживання для значної частини населення. За деякими оцінками [3], в агросекторі разом з присадибними, садовими і дачними господарствами зайнято удвічі більше населення, ніж за даними офіційної статистики праці. Тобто насправді аграрність багатьох регіонів України значно більша.

Висновки. Аналіз структури зайнятості населення різними видами економічної дозволяє стверджувати, що Україна є індустріально-аграрною державою. За 2007-2011 рр. частка населення, що трудиться у промисловості та будівництві, зменшилися з 19,0% до 16,5% і з 4,9 до 4,5% відповідно, що формально характерно для постіндустріального етапу. Однак одночасно з цим частка працівників у сільському господарстві за названий період не змінилася, а за 2010-2011 рр. навіть зросла на 1,4%. Таким чином, швидше мова може йти не про постіндустріальний розвиток, а про деіндустріалізацію України та її регіонів.

Постіндустріальний розвиток стабільно входить до планів соціально-економічного розвитку міст і районів, різних регіональних і локальних стратегій, але щоб їх втілити, необхідні капітал, інфраструктура, внутрішній чи зовнішній платоспроможний попит. Сервіс у відсталому, бідному і непривабливому місті чи регіоні примітивний і архаїчний.

Підтвердженням цьому є абсолютно мінімальна кількість гіперсервісних та сервісних регіонів у складі України та невелика кількість індустріально-сервісних і аграрно-сервісних – по два. Іншим доказом є зникнення гіперіндустріальних регіонів та зменшення кількості індустріальних, натомість більшість адміністративно територіальних одиниць відноситься до індустріально-аграрного (6 регіонів) та аграрно-індустріального (9 регіонів) типів. Причому два регіони останньої групи (Херсонська та Кіровоградська) області перебувають на межі переходу у аграрний тип.

Рис. 1. Структура зайнятості населення регіонів України (I – сільське і лісове господарство, рибництво; II – промисловість і будівництво; III – галузі, що виробляють послуги) (побудовано за [12])

У половині регіонів України за 2007-2011 рр. частка зайнятих у сільському господарстві збільшилася, що ніяк не характерно для постіндустріальної економіки. У Сумській області за названий період частка населення, що трудиться у первинному секторі, зросла на 3,8%, у Тернопільській – на 2,9%, Івано-Франківській – на 1,8% і т.п. Навіть у індустріальних Донецькій і Запорізькій областях частка працівників сільського і лісового господарства та рибництва зросла на 2,3% і 1,8% відповідно. Отже, правомірно стверджувати про наявність тенденції реаграризації окремих регіонів України.

Список літератури

1. Артоболевский С. С. Пространство и развитие России: полимасштабный анализ / С. С. Артоболевский, П. Я. Бакланов, А. И. Трейвиш // Вестник РАН. – 2009. – Т. 79, № 2. – С. 101-123.

2. Голиков А. П. Экономика Украины: факторы производства, отраслевая структура, размещения, тенденции развития / А. П. Голиков, Н. А. Казакова, О. А. Шуба. – Харьков : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2005. – 240 с.

3. Горбачева Т. Л. Методология и некоторые итоги выборочного обследования населения по проблемам занятости в 1998 году / Т. Л. Горбачева, З. А. Рыжикова // Вопросы статистики. – 1999. – № 6. – С. 18-26.

4. Задоя А. А. Деиндустриализация в Украине: «двадцать лет спустя» / А. А. Задоя // Академічний огляд. – 2012. – № 1 (36). – С. 26-35.

5. Зубаревич Н. В. Социальное развитие регионов России: Проблемы и тенденции переходного периода / Н. В. Зубаревич. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 264 с.

6. Мезенцева Н. І. Економічна і соціальна географія України / Н. І. Мезенцева, К. В. Мезенцев. – К. : ВПЦ „Київський університет”, 2010. – 239 с.

7. Мороз С. А. Методология географической науки / С. А. Мороз, В. І. Онопрієнко, С. Ю. Бортник. – К. : Заповіт, 1997. – 334 с.

Рис. 2. Регіональні структури зайнятості населення України

8. Немец Л. Н. Устойчивое развитие: социально-географические аспекты (на примере Украины) / Л. Н. Немец. – Харьков : Факт, 2003. – 383 с.
9. Нефедова Т. Г. Городская сельская Россия / [электронный ресурс] Т. Г. Нефедова / Режим доступа : <http://demoscope.ru/weekly/2004/0141/tema01.php>.
10. Немец К. А. Моделювання траєкторії розвитку регіональних соціогеосистем України // К. А. Немец Часопис соціально-економічної географії. – 2009. – Вип. 7 (2). – С. 66-80.
11. Олійник Я. Б. Вступ до соціальної географії / Я.Б. Олійник, А. В. Степаненко. – К. : Т-во „Знання”, КОО, 2004. – 204 с.
12. Регіони України 2012: Статистичний збірник / за ред. О.Г. Осауленка. – Ч. 1. – К. : Державна служба статистики України, 2012. – 310 с.
13. Статистичний щорічник України за 2011 рік / за ред. О. Г. Осауленка. – К. : ТОВ «Август Трейд», 2012. – 559 с.
14. Топчів О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики / О.Г. Топчів. – Одеса : Астропринт, 2005. – 632 с.
15. Трейвиш А. И. Региональные постиндустриальные процессы и реиндустриализация регионов / А. И. Трейвиш // Региональное развитие и региональная политика России в переходный период. – М. : Изд-во МГТУ им. Н. Э. Баумана, 2011. – 317 с.
16. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії / О. І. Шаблій. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 444 с.

Kornus A. De-industrialization of the Regions of Ukraine and its Reflection in the Employment Structure. The paper examines the structure of employment by economic activity in the context of the administrative-territorial units of Ukraine. Found that the processes of de-industrialization are most significant impact on the employment structure. Based on the analysis of the ratio between employed in the primary (agriculture, forestry and fisheries), secondary (mining and manufacturing industries and construction) and tertiary (service industries) sectors the typology of Ukrainian regions was performed with the release of the nine types of regional macro-structures of employment.